

Lietuvos istorijos naratyvų klausimu

Česlovas Laurinavičius

Lietuvos istorijos institutas

The Lithuanian Institute of History

laurinaviciusc@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje aptariama dabartinių Lietuvos istorijos naratyvų situacija. Sąlyginai išskiriami dviejų paradigminių naratyvai, kurių skirtumą lemia tautos samprata. Pagal vieną paradigmą tauta aiškinama kaip etnografinė-etnopolitinė bendrija, kuria remiantis bandoma susieti Lietuvos istorijos raidą nuo seniausių laikų iki dabarties. Pagal kitą naratyvą tautai suteikiamas politinis-civilizacinis turinys, kuriame etninis pradasis istorijos raidoje neturėjęs esminės reikšmės. Straipsnyje kritikuojamos abiejų naratyvų silpnos vietos ir siūloma siekti tautinės identifikacijos aiškumo kriterijų.

Reikšminiai žodžiai: etnografinė tauta, politinė tauta, Rytai, Vakarai, asimiliacija, civilizacija, identifikacija.

On the Narratives of Lithuanian History

Abstract. The article discusses the situation of contemporary narratives of Lithuanian history. Two paradigms of narratives are discussed. The concept of nation determines the difference between the two of them. According to one paradigm, the nation is seen as an ethnographic-ethnopolitical community, based on which an attempt is made to connect the development of Lithuanian history from ancient times to the present. Meanwhile another narrative claims that the nation is granted political-civilizational content, in which the ethnic origin plays no significant role in the development of history. The article criticizes the “weak points” of both narratives and proposes to look for clear criteria for national identification.

Keywords: ethnographic nation, political nation, East, West, assimilation, civilization, identification.

Įvadas

Dažnai teigiama, kad Vilnius yra ilgaamžė Lietuvos sostinė. Formaliu loginiu požiūriu toks teiginys teisingas, todėl jo keliamos asociacijos mums, Lietuvos piliečiams, pagrįstai gali teikti dvasinės stiprybės bei optimizmo. Bet istoriniu požiūriu šis teiginys nepašalina prielaidų kurti įvairius naratyvus, pagal kuriuos to teiginio turinys ir prasmė gali skirtis. Problemos esmė glūdi sąvokoje „Lietuva“. Jeigu ši sąvoka reiškia valstybinį junginį – o būtent tai ir reiškia, – kyla klausimas dėl tai valstybei atstovaujančio subjekto. O priklausomai nuo to, kas yra subjektas – arba kaip jis interpretuojamas, – priklauso ir istorinis naratyvas¹.

¹ Naratyvas čia suprantamas kaip specialus istorinis pasakojimas, turintis konkrečią vertybinę-ideologinę paskirtį. Nuo mokslinių tekstų naratyvą skirtų ta ypatybė, kad jo struktūroje naudojami istorinius teiginius, kurių empiriškai [kol kas] negalima įrodyti, „uždengia“ arba maskuoja bendras pasakojimo tekstas.

Received: 20/02/2025. **Accepted:** 25/03/2025.

Copyright © 2025 Česlovas Laurinavičius. Published by the [Martynas Mažvydas National Library of Lithuania](#). This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Dabartiniu metu Lietuvoje egzistuoja lyg ir du naratyvai. Bet – sakysime sąlyginai – jie nėra aiškiai formalizuoti ir tebesivysto – kaip, beje, ir pačios Lietuvos valstybės konceptas bei jo praktika. Todėl įvardyti juos galima tik rezervuotai su išlygomis. Kita vertus, tai daryti verta – ir gal net būtina, – kadangi tų naratyvų tendencijos jau gana akivaizdžios ir suponuoja galimai skirtingas, gal net konfliktines perspektyvas. Naratyvų esminis skirtumas sąlygotas požiūrio į tautos sampratą, tad pirmiausia reikėtų pasiaiškinti tas sampratas.

Tautos turinys etninis ar politinis?

Santykis tarp valstybės ir tautos – bene pati sudėtingiausia ir kartu, regis, pati aktualiausia Lietuvos istorijos problema. Iš istorijos tekstų visumos sužinome, kad maždaug dabartinės Lietuvos teritoriją jau nuo XI a. beveik iš visų pusių supo krikščioniški kraštai, o XIII a. rašytiniai šaltiniai fiksuoja Lietuvos valstybę, kuri susikuria lietuvių genčių pagrindu.

Tačiau iš tolesnės istorijos raidos žinome, kad Lietuvos valstybė – vadinamoji Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (LDK) – pasižymėjo daugiatautiškumu, kitaip – multikultūriškumu. Atrodytų, tokia transformacija buvo tipinga viduramžiams. Bet susiduriame su kita kur kas iškalbingesne aplinkybe: iš istorijos tekstų visumos išskaitome, kad per amžius lietuviai savo teritorijoje laipsniškai prarado dominuojančias pozicijas ne tik politikoje, bet ir socialiniuose, ekonominiuose bei kultūriniuose santykiuose. Tad kiltų principinis klausimas: kaipgi galėjo taip atsitikti, kad XIX a. antrojoje pusėje Rytų Europoje ir Balkanuose kilus pavergtų tautų išsivadavimo vajui lietuviai iš valstybinės tautos – o tokio kadaise buvusio lietuvių statuso niekas argumentuotai nepaneigė – atsidūrė ant žemiausios socialinių laiptų pakopos?²

Dabartinė lietuviškoji istoriografija atsakymų vengia. „Mindaugo laikų lietuvių tautos buvo tiek, kiek politiškai jai atstovavo Mindaugas“, teigia istorikas Artūras Dubonis, kartu fiksuodamas etninius lietuvių su savais kultūriniais elementais, visų pirma lietuvių kalba.³ Tačiau priduria, kad ši tuomet buvusi vartojama tik kaip komunikavimo priemonė, be savimonės funkcijos. Suprask, lietuvių etnosas objektyviai tebuvęs savotiškas fonas valstybei formuotis. „Lietuvos“ ar „leišių“ sąvokas interpretuojant kaip „karo vado palydą“ tarsi daroma užuomina į normanistinės koncepcijos galimybę.⁴ Bet neneigiama, kad toje senoje Lietuvos valstybėje būtent etniniai lietuviai sudarė visuomenės pagrindą. Vadinasi, senosios Lietuvos valstybės lietuvių visuomenę reikėtų suprasti kaip daugmaž išbaigtos socialinės struktūros, t. y. turinčią savo (etninę) diduomenę, savo (etninę) kariauną, savos religijos struktūrą (vaidilas bei krivių krivaičius) ir savo pavaldinių – žemdirbių masę (etninę). Neatsitiktinai priėmus krikštą atsiradęs naujas sluoksnis – dvasininkų, daugiausia lenkų, – privalėjo mokėti lietuvių kalbą.⁵ Tačiau XVI a. padėtis jau buvo kitokia.

Istorikas Gintautas Sliesoriūnas, rašydamas apie XVI–XVII a. laikotarpio LDK politinę tautą, įveda „etnosą“ sąvoką ir teigia, kad LDK lietuviai, kaip tauta (etninė), buvę pilnos socialinės struktūros, tuo atžvilgiu jie skyrėsi tiek nuo Mažosios Lietuvos lietuvininkų, tiek ir nuo besiformuojančios latvių tautos, tačiau nusileido [kitoms LDK tautoms?] „miestiečių luomo santykiu svoriu“.⁶ Kita vertus, anot autoriaus, ano meto Lietuvos bajoras, mokantis lenkų, bet visokeriopai puoselėjantis ir gimtąją lietuvių kalbą, taps „vis rečiau sutinkamu idealu“.⁷ Profesorius Zigmantas Kiaupa, rašydamas apie XVIII a. procesus, įveda specialų skyrelį „Lietuvių tauta“, kurį pradeda stipriu teiginiu: „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė

² Beje, iš visų Vidurio ir Rytų Europos regiono tautų, praradusių ne tik kadaise turėtą valstybingumą, bet ir socialinę stratifikaciją, be lietuvių, išsiskyrė dar bulgarai.

³ Dubonis, A.; Baronas, D.; Petrauskas, R. *Lietuvos istorija, T. III: XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 546.

⁴ Ten pat, p. 396–397.

⁵ Ten pat, p. 549.

⁶ Sliesoriūnas, G. *Lietuvos istorija, VI tomas: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 328–329.

⁷ Ten pat, p. 336.

buvo lietuvių tautos valstybė. Ji, lietuvių tauta, buvo šios valstybės subjektas. „Toliau autorius bando pateikti tos tautos etninio, t. y. lietuviško, bendrumo požymius nurodydamas į „*egzistavimą* lietuvių kalbos, bendros gyvenamos erdvės, bendros kilmės bei praeities suvokimą ir valstybinį patriotizmą“. Tačiau čia pat pripažįsta tos pačios politinės tautos stiprėjančią slinkti į Lenkiją.⁸

Tame kontekste svarbi istorikės Ingės Lukšaitės interpretacija, kaip reikalai klostėsi Mažojoje Lietuvoje.⁹ Konstatuodama, kad erdvėje nuo Klaipėdos šiaurėje ir Šešupės vidurupio rytuose iki Romintos ir Geldapės vidurupio bei Ilmenos pietuose ir Alnos žemupio bei Deimenos vakaruose daugumą gyventojų sudarė lietuvninkai, o vokiečiai – mažumą, autorė kartu pabrėžia, kad lietuvninkai savo daugumos teritorijoje tesudarė žemąjį visuomenės sluoksnį (valstiečiai, samdiniai, tarnai), dėl reformacijos tik papildytą kunigų sluoksniu, reikalingu tikybai platinti gimtąja kalba.¹⁰ Ši aplinkybė liudytų, kad lietuviškoji kolonizacija iš principo neturėjo to potencialo, kokį galima fiksuoti pas graikus Balkanuose, pas italus – Austrijoje, pas lenkus – LDK ar armėnus Rusijoje, o ką jau kalbėti apie anglosaksus. Beje, literatūroje kalbant apie XVI a. ne kartą fiksuotas lietuvių mažėjimas, visų pirma, diduomenės nutautėjimas.¹¹

Pateikti lietuvių istorikų tekstai apskritai pasižymi akademiniu santūrumu bei interpretaciniu talpumu. Vis dėlto ir tas jų siūlomas interpretacijas tenka priimti sąlygiškai, kai kalbamu aspektu palygini su užsienio autorių tekstais. Štai kokį lietuvių aprašymą pateikia XVIII a. anglų istorikas Williamas Tooke'as: „Lietuviai: išplitę tarp lenkų ir rusų, bet už juos mažesni skaičiumi. Prispausti vergijos ir nepritekliaus. Jų psichinė būklė žymi kitados klestėjusios tautos degradaciją <...>.“¹² Panašų vaizdą apie lietuvius galima įžvelgti ir kitų užsieniečių atsiliepimuose – švietėjo Jeano Jacques'o Rousseau, gamtininko Georgo Forsterio, filosofo Johanno Fichte'ės, Richardo Cobdeno ir kt.¹³ Pagaliau tokie atsiliepimai atsispindi ir vadinamųjų moderniųjų lietuvių atmintyje: 1911 m. vykusiam dispute su lenku Mykolu Römeriu lietuvis Antanas Smetona metė tokią repliką: „Šalin rankas nuo mūsų liaudies, kurią tuščiais žodžiais garbinate, gyvenime gi ją niekinate <...> Atsimename mes dvarų baudžiavą <...> Tegul Römeris, pats dvare gimęs, nepiešia čia naujo idilės paveikslėlio kaip „Pone Tade“.“¹⁴

Tokia atsargi lietuvių istorikų pozicija neturėtų stebinti. Su legitiminėmis galiomis (įgytomis iš Dievo) atsiradusi valdovo-suvereno samprata sieta tik su socialine diduomene, pajėgia tą suverenumą realizuoti. Po Prancūzijos didžiosios revoliucijos išplitus „nacijos“ sąvokai suverenumo subjektu tampa politinė tauta, socialiai gerokai platesnė, bet ji iš esmės – taip pat visuomenės socialinio elito atstovai. Taigi, norint kalbėti apie Lietuvos valstybingumo kontinuumą (net ir tokį, kai valstybei išnykus išlieka tos valstybės suverenumo reprezentantas) lietuvių istorikams tenka pereiti nuo „senosios lietuvių tautos“ prie „lietuvių politinės tautos“ sąvokos (arba prie „nacijos“ sąvokos, įprastos Vakaruose). Nacija ar politinė tauta – tai socialinis-politinis junginys, pasižymintis organizaciniais, potestariniais ir novaciniais gebėjimais (bei dar providencine misija, anot Hegelio ar Nietzsche'ės), dėl kurių visumos sukuriamas valstybė kaip pagrindas civilizacinei egzistencijai. Etninis pradas tame junginyje, aišku, egzistuoja, bet reprezentacinį vaidmenį atlieka institutai – kanonai, teisė, politika, kultūra bei tradicijos. O etnis pradas gali kisti, akultūruotis ar reasimiliuotis, priklausomai nuo jėgų santykio, konjunktūros, madų ir

⁸ Kiaupa, Z. *Lietuvos istorija. T. 7, d. 1, Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 283–291.

⁹ Kiaupienė, J.; Lukšaitė, I. *Lietuvos istorija. T. 5, Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji kunigaikštystė 1529–1588 metais*. Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 310–439.

¹⁰ Ten pat, p. 592, 598.

¹¹ Genzelis, B. *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje: būti ar nebūti Lietuvai?* Vilnius: Margi raštai, 2005.

¹² Tooke, W. *View of the Russian Empire During the Reign of Catherine the Second, and to the Close of the Present Century*. London, 1799. T. 2. p. 275–276. Prieiga per internetą: <https://archive.org/stream/viewofrussianemp02tookuoft#page/n111/mode/2up>.

¹³ Georgo Forsterio laišakai iš Vilniaus / sudarė, iš vokiečių kalbos vertė ir paaiškinimus rengė Jonas Kilius. Vilnius: Mokslo, 1988, p. 225; Wolff, L. *Inventing Eastern Europe: the Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford UP, 1994, p. 339; Rousseau, J.-J. *Considerations on the Government of Poland and on its Proposed Reformation*. Prieiga per internetą: https://www.files.ethz.ch/isn/125482/5016_Rousseau_Considerations_on_the_Government_of_Poland.pdf; Cobden, R. *Political Writings. Poland, Russia and England. Vol. 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 92–97, 215–230.

¹⁴ a. Sm.[Antanas Smetona]. Dėl p. Römerio demokratizmo. *Viltis*, 1911 05 18 / 31, Nr. 56.

t. t. Kitaip tariant, etniškumas – tai lyg tam tikras apvalkalas, aksesurais, nuspalvinantys bei pagyvinantys valstybinius institutus. Šiaip ar taip, tokią teoriją bei praktiką pristato Vakarų civilizacija. Bet ar nėra taip, kad minėti institutai tėra tik pridengiantis bei maskuojantis apvalkalas to prado, kuris atlieka providencinę misiją?..

Kad ir kaip būtų, turint omeny konkrečią Lietuvos situaciją – kai jos buvęs suverenumo nešėjas asimiliuojasi ir iš esmės nutolsta nuo savo etninės tautos iki tokio laipsnio, kad net perima kitos tautos etnonimą, – operuoti „lietuvių politinę tautą“ tampa komplikuota. Tiesa, yra bandymų žongliuoti eufemizmais – „gente lituanus, natione polonus“ versus „gente polonus natione lituanus“ arba „senieji lietuviai“ versus „naujieji lietuviai“, – bet atrodytų, kad tie bandymai veda į sudėtingą sofistikuotumą, ir vargiai pasiteisina.¹⁵

Kita vertus, yra prielaidos remtis „etninės tautos“ sąvoka nepaisant vienokio ar kitokio tos tautos statuso per istoriją. Vadinamąją etnografinę tautos sampratą galima sieti su Apšvietos plitimu, XVIII a. atsiradusia etnografijos mokslinė disciplina (sociokultūrine antropologija), paskatinusia atkreipti dėmesį į mažų etnosų Rytų imperijose egzistenciją.¹⁶ Tie etnosai etnografijos mokslo pristatyti kaip tam tikros visuomenės, egzistuojančios specifinės kultūros pagrindu. Tiesa, tolesnė minties raida diferencijavosi priešingomis kryptimis. Pagal vieną paradigmą tų mažų etnosų tyrinėjimai turėjo pasitarnauti jiems integruotis į civilizaciją, kitaip tariant – asimiliuotis. Bet pagal kitą paradigmą, kurios žymiausiu propaguotoju tapo Johannas Gottfriedas Herderis, maži etnosai laikytini natūralia kultūrine vertybe *per se* ir, vadinasi, pagal galimybes saugotini bei puoselėtini.¹⁷ Ši paradigma davė pagrindą kultūrinės tautos sampratai ir suponavo prielaidą naujo tipo valstybei, kurioje prioritetas teikiamas naujos valstybės subjekto etnokultūrai. Lietuvių tautai, kaip ir panašaus likimo tautoms, tai atvėrė puikią galimybę savivertiškai egzistuoti. Bet vėlgi liko tam tikras neaiškumas – kaipgi bus realizuojamas tų naujų valstybių, susikūrusių kultūriniu pagrindu, politinis suverenumas?

Tiek „politinės tautos“, tiek ir „kultūrinės tautos“ sąvokos, nepaisant jų suponuotų problemų, nuo XX a. pradžios sąlygojo – ir tebesąlygoja iki šiol – atskirų Lietuvos istorijos naratyvų formavimąsi. Taigi, pereisime prie tų naratyvų aptarimo.

Apie tautinį-kultūrinį naratyvą

Pagal šį naratyvą neabejojama, kad Lietuvos senąją valstybę sukūrė etniniai lietuviai. Apie juos mažai žinoma, bet jų egzistavimą galima išvesti remiantis negatyvios atskaitos principu¹⁸: istoriniuose šaltiniuose jie netapatiniami su rusais Rytuose, su lenkais Pietuose ir su vokiečiais Vakaruose (tapatinimas su prūsais bei latviais atkrenta dėl to, kad šie jau XIII a. tampa valdomi vokiečių). Taigi, senieji

¹⁵ Plačiau diskusijas galimų sąvokų klausimu žr.: Miknys, R.; Staliūnas, D. Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas. In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos* / sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 173–184; Staliūnas, D. „Senalietuviai“ ir „jaunalietuviai“ kaip analitinės kategorijos, apibūdinančios lenkų ir lietuvių konfliktą. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2016, 2015 / 2. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 109–119.

¹⁶ Į lietuvių, kaip etnosą, pirmieji atkreipė dėmesį vokiečių antropologai Christophas Hartknochas, Teodoras Lepneris, Danielis Heinrichas Arnoldt'as, Georgas Christophas Pisanskis, Liudwigas Baczko, Augustas L. Schlözeris ir kt. Žr.: Vermeulen, H. The German Invention of Volkerkunde. Ethnological Discourse in Europe and Asia, 1740–1798. In: *The German Invention of Race* / Ed. S. Eigen, M. Larrimore. Albany, NY: State University of New York Press, 2006, p. 123–145.

¹⁷ Hayes, C. J. H. Contribution of Herder to the Doctrine of Nationalism. *The American Historical Review*, 1927, July, Vol. XXXII, Number 4, p. 719–736; Barnard, F. M. Culture and Political Development: Herder's Suggestive Insights. *The American Political Science Review*, 1969, Jun., Vol. 63, No. 2, p. 379–397; Жукова, Е. П. Гердер и славянство. *Культурная жизнь юга России*, 2007, №6. Prieiga per internetą: <https://cyberleninka.ru/article/n/herder-i-slyavyanstvo/viewer>.

¹⁸ Čia taikomas negatyvios atskaitos principas būtų artimas Petro Klimo taikytam katalikybės išplitimo kriterijui, o ne Oskaro Haleckio metodui, pagal kurį nustatant vadinamosios *Lituania propria* ribas nuo LDK valdovų titulatuūros atskirtos „Rusios“ erdvės; tokios *Lituania propria* ribos apimtų penkių gubernijų plotą (Halecki, O. Litwa, Ruś i Żmudź, jako części składowe wielkiego Księstwa Litewskiego. *Rozprawy historyczne Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, 1916, Serya II, T. 34, Kraków, p. 214–254).

lietuviai išsiskyrė iš aplinkinių kaimynų kaip pagonys. Jie turėjo savą pirmąją kultūrą, bendravo sava kalba, vadinas – lietuviai. Iš to išeitų, kad senojoje Lietuvos valstybėje potestarinis etnosas turėjo būti lietuviai. O jiems atstovavęs didysis kunigaikštis Gediminas įkūrė Vilnių kaip LDK sostinę.¹⁹ Panašia nuostata remiantis galima teigti, kad Klaipėdos pajūris – lietuvių etnografinė teritorija bei lietuvių įtakos zona.²⁰

Pagoniškoji Lietuvos valstybė, kaip žinia, maždaug pusantro šimto metų gynėsi nuo kryžiuočių ordino skverbimosi, kol iš krikščioniškos Europos pavyko gauti pripažinimą. Tačiau to pripažinimo kaina buvo didelė: teko perleisti kryžiuočiams Klaipėdą ir Žemaitiją, atsisakyti savo seno pagoniško tikėjimo ir įsipareigoti kovoti su kitatikiais Rytuose.²¹ Į Vilnių teko prisikviesti specialistų iš Vakarų kraštų, kurie padėtų civilizuoti Lietuvą. Nestebina, kad tokiam kontekste lietuvių etninis pradas pradėjo nykti. Bet Lietuvos branduolio genetinis ryšys su Žemaitija bei Klaipėda nedingo.

Tolesnėje raidoje, kaip žinia, buvo sudaroma unijos su Lenkijos karalyste, dėl kurių lietuvių didikai perėmė vadinamąsias civilizuotas kalbas – daugiausia vokiečių ir lenkų – ir atitolo nuo savo tautos ir asimiliavosi. (O gal dauguma žymiųjų LDK didikų pagal kilmę nebuvo lietuviai?) Unijinė valstybė pasiekė tam tikrą klestėjimo lygį, tačiau apskritai jai trūko politinės, socialinės bei kultūrinės konsolidacijos. Ypač pažymėtina, kad toje unijinėje valstybėje etniniai lietuviai (ne asimiliuotas elitas) buvo atsidūrę pačioje socialinių laiptų apačioje, kitaip tariant, virtę baudžiauninkais, priešingai nei kitos Lietuvoje gyvenusios tautos – vokiečiai, lenkai, žydai, totoriai, karaimai... Tik gudų (baltarusių) likimas panašus į lietuvių.

Unijinės valstybės vedami karai, konfliktai bei politinės-propagandinės įtampos su ne Romos katalikų bažnyčios atstovaujamomis valstybėmis tęsėsi ištisus šimtmečius, ir visa tai 1772–1795 m. privedė prie tos valstybės padalinimų. Didžioji dalis lietuvių gyvenamųjų teritorijų atsidūrė Rusijos valdose.

Pagal XX a. pradžios lietuvių prisiminimus po padalinimų laukta baudžiauninkų dalios palengvėjimo.²² Tačiau Rusijos valdžia, laikydamosi legitimistinių tradicijų, lenkams Lenkijos karalystėje suteikė autonomiją, galvota ir praplėsti lenkų politinės tautos teises Lietuvoje, bet apsiribota tik Vilniaus akademijos perkvalifikavimu į imperatoriškąją universitetą. Bet ir to užteko, kad XIX a. pradžioje Vilnius taptų lenkų politinio bei kultūrinio atgimimo židiniu. To atgimimo ryškiausias reprezentantas – poetas Adamas Mickewiczius, kuriam Lietuva, beje, „jau buvo praeityje“ ir kuris faktinę Lietuvą suprato tik kaip arba lenkišką, arba rusišką.²³ Tiesa, dėl universiteto paraleliai vyko ir etnokultūrinis lietuviškas atgimimas, puoselėtas Simono Daukanto, Simono Stanevičiaus, Ksavero Bogošo, Antano Strazdo... Bet tas atgimimas užslopo.²⁴

1830–1831 ir 1863–1864 m. kilę sukilimai „vardan lenkiškos Lietuvos“ pažadino rusišką nacionalizmą. Rusijos valdžia ėmėsi drastiškų priemonių nutrinti iš buvusios Lietuvos „lenkišką palikimą“. Tokiomis aplinkybėmis Vilnius darėsi niūrokas provincijos miestas, ir atvykėliai iš Europos miesto reprezentantais neretai tefiksavo tik lenkų ir žydų populiacijas. O lietuviams ne vienas stebėtojas prognozavo galutinę asimiliaciją bei išnykimą.²⁵

¹⁹ Čia tik pateiksime leidinius, kuriuose Lietuvos valstybės ištakos siejamos su lietuvių etnosu ir kuriuose toji sąsaja neignoruojama ir per tolesnį Lietuvos valstybės raidos dėstymą: *Lietuvos istorija* / red. A. Šapoka. Kaunas: Švietimo ministerija, 1936, perleista – Vilnius: Mokslas, 1989; Jučas, M.; Lukšaitė, I.; Merkys, V. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988; Kiaupa, Z.; Kiaupienė, J.; Kuncevičius, A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.

²⁰ *Lietuvių karas su kryžiuočiais* / red. J. Jurginis, Vilnius: Mintis, 1964; Dundulis, B. *Lietuvos kovos dėl Baltijos jūros*. Vilnius: Mokslas, 1985.

²¹ Stakauskas, J. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*. Aidai, 2004, p. 69, 87, 97, 99–101, 155; Dubonis, A.; Baronas, D.; Petrauskas, R. *Lietuvos istorija. T. III: XIII a. – 1385. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, p. 150, 209.

²² Szernas [Adomaitis-Šernas, J.]. *Audiatur et altera pars. Varpas*, 1889. Nr. 1, p. 5.

²³ Pan z Litwy i po polsku? Nie pojmuję wcale. Ja myśliłem, że w Litwie to wszystko Moskale... (Mickiewicz, A. *Dziadów część III. 1, Poddobny autografów* / opracowanie edytorskie Z. Stefanowska; współpraca M. Prussak. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1998).

²⁴ Maciūnas, V. *Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautosaka*. Vilnius: Petro ofsetas, 1997.

²⁵ Kiaupa, Z. *Lietuvos istorija. T. VII, d. 1, Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, p. 428–432;

Bet XIX a. antrojoje pusėje prasidėjęs lietuvių tautinis atgimimas pakeitė vektorių. Jonas Basanavičius²⁶ ir Petras Klimas²⁷, remdamiesi moksliniais duomenimis, lietuvių etnografinę teritoriją – maždaug nuo Vilniaus rytuose iki Klaipėdos vakaruose, nors faktinės lietuvių išplitimo ribos tuo metu teapėmė siaurėjantį plotą Kauno ir Suvalkų gubernijų teritorijose.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui kilo vadinamojo pangermanizmo grėsmė. Ji paskatino Rytų Europoje plačius pavergtų tautų išsivaduojamuosius (išvaduojamuosius) judėjimus. Bet su pangermanizmo grėsme buvo susijusi kita grėsmė – panslavizmo, kuri taip pat skatino išsivaduojamuosius (išvaduojamuosius) judėjimus. Kai karas baigėsi, nebeliko nei pangermanizmo, nei panslavizmo, nes sugriuvo ir Vokietijos ir Rusijos imperijos. Išplito tvirtinimas, kad karą laimėjo Vakarų demokratijos, kurios buvusių vokiškų imperijų vietoje tautų apsisprendimo teisės pagrindu sankcionavo mažų tautinių, daugiausia slaviškos kilmės, valstybių susikūrimą. Taip susidarė daug vilčių teikianti Vašingtono-Versalio sistema. Tik liko atviras klausimas, kas tą sistemą garantuos.

O lietuviai, pasinaudoję painia konjunkture, nepaisydami faktinės vokiškos okupacijos 1918 m. vasario 16 d. paskelbė Lietuvos nepriklausomybę su sostine Vilniuje. Vokiečiams pasitraukus miestą okupavo Raudonoji armija, tačiau greitai ji buvo išstumta atgimusios Lenkijos kariuomenės. Jos vadovas Józefas Piłsudskis išsikėlė tikslą atkurti XVIII a. padaliną unijinę Abiejų Tautų Respubliką, o atvykusią pas jį lietuvių delegaciją informavo, kad lietuviai su savo valstietiška kalba neturį valstybinės perspektyvos.²⁸ Kitaip tariant, Piłsudskis pabandė ignoruoti tautinį (nacionalinį) principą ir tikėjosi atkurti imperiją – formaliai lyg ir multikultūrinę, bet faktiškai lenkišką. Lietuviams tai buvo nepriimtina.

Rusijoje įsitvirtinusi bolševikų valdžia skelbė pripažįstanti tautų apsisprendimą pagal etnografinį principą. 1920 m. liepos 12 d. tarp Lietuvos ir bolševikinės Rusijos buvo pasirašyta taikos sutartis. Pagal tą sutartį lietuviai įsipareigojo nekariauti su Rusija, o Rusija įsipareigojo pripažinti Lietuvą nepriklausoma valstybe. Raudonoji armija išstūmė Lenkijos kariuomenę iš Vilniaus ir kurį laiką lūkuravusi (kol įsitikino, kad Lietuva nesijungs prie antibolševikinės koalicijos) perdavė jį Lietuvos valdžiai. Bemaž tuo pačiu metu Londone vykusiose derybose tarp Didžiosios Britanijos ir bolševikinės Rusijos faktiškai sutarta dėl Vašingtono-Versalio sistemos tęsios Rytų Europoje, sudarytos iš naujai susikūrusių suverenių valstybių, paremtų tautiniu-etnografiniu principu. Tos sistemos sudedamąja dalimi turėjo tapti ir Lietuva su sostine Vilniumi bei su uostu Klaipėdoje.²⁹ Galėjo atrodyti, kad pagaliau bus rasta Rytų ir Vakarų takaus sugyvenimo formulė.

Bet, žinia, įvyko Vyslos stebuklas arba – *fait accompli*. Lenkijos kariuomenė sumušė bolševikų armijas, pagal Rygos sutartį Rusija buvo nustumta toli į rytus, Lenkija užėmė Vilnių ir tęsė mėginimus

²⁶ Dr. Jon's Bassenowicz. Rubežė ir skaitlus Lietuvių tautos. *Naujasis keleivis* / leidėjas A. Einaras, 1880, Nr. 17, p. 103.

²⁷ Werbelis, K. [Klimas, P.]. *Russische-Litauen*. Stuttgart, 1916. Lietuviškas vertimas: Klimas, P. *Lietuva, jos gyventojai ir sienos*. Vilnius, 1917.

²⁸ Laurinavičius, Č. Dėl lietuvių ir lenkų susitarimo galimybių 1919 m. balandžio–birželio mėnesiais. *Lituanistica*, 1993, nr. 3.

²⁹ *Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Ser. 1. Vol. III* / Ed. E. L. Woodward. p. 455–456, Vol. VIII, p. 703; *Литва-Россия. 1917–1920 гг. / сборник документов. Составители – совместная литовско-российская комиссия историков. Вильнюс: Институт истории Литвы, 2020, с. 25, 31, 148, 360–362, 392–393; Debo, R. *Survival and Consolidation. The Foreign Policy of Soviet Russia 1918–1921*. London, 1992, p. 259; Laurinavičius, Č. *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė. Anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo“ Baltijos aspektas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2020, p. 346–374. Deja, lietuviškuose raštuose iki šiol nelinkstama nuodugniau pasigilinti į sudėtingą 1920 m. vasaros situaciją. A. Bumblauskas, komentuoamas 1920 m. liepos 12 d. sutartį, akcentuoja priedą prie tos sutarties, įvardydamas jį kaip slaptą bei neteisėtą Lenkijos atžvilgiu (Bumblauskas, A. *Lietuvos kryžkelės: istorijos etidai* / sud. A. Bumblauskas, L. Peluritis, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2022, p. 48–49, 53). Tačiau tas priedas nebuvo slaptas, ir tik dėl Lenkijos išvystytos propagandos prieš Lietuvą, kaip neva Sovietų Rusijos sąjungininkės, Lietuvos politikai stengėsi to priedo neviešinti. Kita vertus, Lietuva suteikdama leidimą Raudonajai armijai išstumti Lenkijos kariuomenę iš Vilniaus, reiškė pagrįstą siekį atgauti savo teritoriją ir joje įgyti neutralų statusą. Svarbu ir tai, kad tarp-tautinė bendruomenė netraktavo Lenkijos kariuomenės Vilniaus krašte kaip teisėtos, o Lietuvos veiksmai atgauti savas teises į Vilnių pasirėmus Raudonąja armija koreliavo su tuo metu tarp Londono ir Maskvos derinama valstybių struktūra Rytų Europoje. Tarptautinė opinija kardinaliai keitėsi, kai Lenkijos kariuomenė sugebėjo nustumti Raudonąją armiją toli į Rytus ir įgyti vienvaldiškas pozicijas Lietuvos atžvilgiu.*

įtraukti lietuvius į naujai atkuriamą *Žečpospolitą*. Vakarų demokratijos atsidūrė dilemoje, kurią, kaip greitai paaiškėjo, buvo bejėgės spręsti. Viena vertus, buvo sveikinama Lenkijos pergalė prieš demokratijos priešą – bolševizmą. Bet, kita vertus, Rytų Europoje atkuriamą *Pax Polonija* (lenkiška-multikultūrė imperija) prieštaravo tautiniam principui, kuriuo rėmėsi po Pirmojo pasaulinio karo sudaromos taikos sutartys. Susidarė chimerinė Versalio-Rygos sistema, kuri, pasak britų istoriko A. J. P. Tayloro, vedė į naują karą.³⁰

Lietuviai Lenkijos spaudimui nepasidavė. Nors ir apribotoje teritorijoje, jie ėmėsi kurti savą valstybę. Tai sekėsi nelengvai, nes didelė dalis faktinių Lietuvos gyventojų lietuviškai nekalbėjo ir nė nematė didesnio reikalo mokytis lietuvių kalbos. Mat tarptautinėje arenoje įsivyravo nuomonė, kad susidariusi Lietuvos valstybė – be Vilniaus, su problemiška valdoma Klaipėda ir fatališkai įsprausta tarp Lenkijos ir Vokietijos, – yra tik sezoninė. Tokioje situacijoje ir demokratinė sistema Lietuvoje didesnių perspektyvų neturėjo. Vis dėlto lietuviams optimizmo bei pasitikėjimo netrūko. Visomis jėgomis jie kėlė savą kultūrą, ir praėjus porai dešimtmečių jos mokslininkai, kultūrininkai bei poetai su Salomėja Bačinskaite-Nėrimi priešaky sugebėjo pakelti lietuvių kalbą iki vadinamojo civilizuoto valstybinio lygmens.

1939 m. pagal Molotovo-Ribbentropo paktą bolševikinė Rusija (formaliai tuo metu Sovietų Sąjunga) atgavo įtaką Rytų Europoje, kurios buvo netekusi pagal Rygos sutartį, ir – grąžino Lietuvai Vilnių. Lietuviai šią žinią sutiko su ypatingu džiaugsmu. Bet tuometinė Lietuvos valdžia perkelti savo sostinės į Vilnių neskubėjo, nes jau vyko Antrasis pasaulinis karas, tarptautinė bendruomenė Vilniaus perdavimo Lietuvai nepripažino, pagaliau pats Vilniaus perdavimas labai priminė danajų dovaną (už gautą Vilnių teko įsileisti sovietų karines bazes).³¹ 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą ir netrukus ją aneksavo. Čia vertėtų neignoruoti vieno reikšmingo okupacijos bei aneksijos motyvo – pasiruošimo karui su Vokietija, kurios tuometinė nacistinė valdžia buvo nusistačiusi vesti naikinamąjį rasinį karą daugiausia prieš visus „netikėlius“ Rytuose ir siekti pasaulinio dominavimo. Tokiame kontekste neturėtų stebinti ir tas faktas, kad per Lietuvą riedančius sovietų tankus Vilniuje bei Kaune kai kas sveikino su gėlėmis. Tik euforija buvo trumpa. Ją lydėjo kita euforija – bet ir vėl neilga, – kai per Lietuvą pajudėjo nacių tankai. Besikeičiančių euforių išdava – žiaurios naikinančios pasekmės.

Po Antrojo pasaulinio karo Rytų Europoje formaliai lyg ir atsikūrė etnografiniu principu paremta sistema, kurios kontūrai buvo matyti dar 1920 m. vasarą. Bet toje sistemoje jau nebuvo esminio elemento – daugumos buvusių versalinių valstybių suverenumo. Lietuva formaliai turėjo Vilnių ir Klaipėdą, bet iš pačios Lietuvos liko LTSR. Lietuviams tai buvo Antrojo pasaulinio karo sąskaita, kurios apmokėjimo galimybės atrodė beviltiškos.

Dėl karo Vilniaus gyventojų sudėtis pakito iš esmės: žydų diaspora buvo sunaikinta, dauguma lenkų iškelta (išsikėlė) į Lenkiją, o į Vilnių plūdo ateiviai iš Rytų. Bet maždaug nuo šeštojo dešimtmečio antrosios pusės į Vilnių ėmė atvykti vis daugiau lietuvių, nes lietuviams Vilnius asociavosi su jų sostine. Beje, kaip tik tuo metu pasirodė jau nebe vien lietuvių, bet ir lenkų, ir rusų mokslininkų studijos, įrodančios, kad Vilniaus kraštas – tai lietuviška etnografinė teritorija (t. y. teritorija, nuo seno apgyventa lietuvių).³² Galbūt galima ginčytis, ar sovietmetis sąlygojo lietuvių plėtrą, o gal priešingai – sovietizacija pasirodė bejėgė prieš lietuvišką etnosą. Kad ir kaip vertintume vadinamąjį sovietinį režimą, teks konstatuoti

³⁰ Taylor, A. J. P. *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany Since 1815*. Methuen-London: University Paperbacks, 1961, p. 255–263.

³¹ Bendikaitė, E.; Kasparavičius, A.; Kaubrys, S.; Laukaitytė, R.; Laurinavičius, Č.; Mačiulis, D.; Sirutavičius, V.; Stravinskienė, S.; Tauber, J.; Vaskela, G. *Lietuvos istorija. T. 10, 2 d., Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 513–564.

³² Otrębski, J. *Slawizacja litewskich nazw wodnych i miejscowych. Z polskich studiów slawistycznych. Seria 2: Językoznawstwo*. Warszawa, 1963, p. 267–286; Ochmański, J. *Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku*. Warszawa, 1981; Turska, H. *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982, p. 19–121; Гаучас, П.; Видугирис, А. *Этнолингвистическая ситуация Литовско-Белорусского пограничья с конца 18 по начало 20 в. География*, 19, 1983, с. 26–73; Ochmanski, J. *Senoji Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1996, p. 252–262.

rezultatą, paradoksą žiūrint iš šiandienos ideologinių pozicijų: lietuvių skaičius Lietuvoje ir pačiame Vilniuje pastebimai augo pasiekdamas daugumą.³³

Panaši padėtis klostėsi ir Klaipėdoje.³⁴ Kadangi esu gimęs po Antrojo pasaulinio karo ir augau Klaipėdoje, neblogai atsimenu mieste besiformavusią iš esmės naują visuomenę. Kurį laiką lietuviai – daugiausia atsikėlę iš Žemaitijos – man atrodė gerokai žemesnės kultūros nei rusai, ką jau kalbėti apie užsilikusius mažlietuvių. Kartu man įsiminė tėvo prisiminimas apie tai, kaip jam vienas iš besitraukiančių vokiečių metė: „Palauk, žemaiti, ateis laikas ir neši klumpes iš Klaipėdos.“ Bet laikas ėjo, ir aplinka darėsi vis šviesesnė, jos esmę galėjau suvokti tik gerokai vėliau, kai teko recenzuoti Vasilijaus Safronovo disertaciją.³⁵ Skaitydamas ją išvelgiau įdomų paradoksą: sovietmečiu lietuviai, nors ir neturėdami politinės laisvės, palaipsniui ėmė perimti kultūrinę bei ūkinę iniciatyvą iš rusų, kurie lyg ir buvo tikrieji miesto valdytojai, o tarpukariu Klaipėdoje lietuviai, nors ir turėję politinę valdžią, neturėjo jokių galimybių įveikti tuometinės vokiškos populiacijos dominavimo. Šis paradoksas leido susimąstyti apie tai, kad tautų santykius lemia ne tiek kapitalizmas, socializmas ar demokratijos, kiek kažkokie kiti svertai, apie kuriuos net akademiniuose sluoksniuose nelinkstama giliau aiškintis.

Šiaip ar taip, galima konstatuoti, kad tarpukario Lietuvoje padėti lietuvių kalbos komunikaciniai pagrindai per visą sovietmetį toliau buvo vystomi kalbininkų, rašytojų ir net vietinių administratorių; galiausiai išlavinta lietuvių kalba pradėjo kalbėti ne tik lietuviai, bet ir Lietuvoje likę lenkai, žydai, rusai, totoriai. O kai iškilo galimybė pradėti valstybinį diskursą, susikalbėjimo problemos faktiškai nebebuvo. Taip XX a. pabaigoje taikiau demokratinį būdą buvo atkurtas Lietuvos suverenumas. Pažymėtina, kad atkurta Lietuvos nepriklausoma valstybė su sostine Vilniumi bei Klaipėdos uostu bandė laikytis geros kaimynystės bei tilto tarp Rytų ir Vakarų principų. Bet tai truko neilgai.

Politinės tautos naratyvas

Šį naratyvą galima įvardinti kaip civilizacinį. Jo pagrindus padėjo Edvardas Gudavičius, o pagelbėjo eksplikuoti bei išpopuliarinti Alfredas Bumblauskas.³⁶ Pagal šį naratyvą lyg ir neneigiama, kad Lietuvos valstybė buvo sukurta etninių lietuvių žemės.³⁷ Bet naratyvo tolesnis vedamasis motyvas apie tai, kaip Lietuva dėl geografinių aplinkybių ir dėl vėlyvo krikšto priėmimo buvo smarkiai atsilikusi nuo Vakarų civilizacijos ir kaip stengtasi tą vėlavimą įveikti. Taigi XIV a. sudariusi uniją su Lenkija ir iš jos priėmusi Romos katalikų tikybą Lietuva ėmė sparčiai vytis Europą, ir jau XVI a. ėmė prilygti bendriesiems europiniams standartams. Pasiekimai – matuojami gotikos, renesanso, baroko bei klasicizmo epochų kriterijais – stulbina. Lietuvoje gyvenantys stačiatikiai (rusėnai) tautiškai atsiskyrė nuo Rytų slavų ir integravosi į Lietuvos politinę tautą, Vilnius tapo Rytų Jeruzale – kaip tolerancijos bei multikultūriškumo centras, o

³³ Stravinskienė, V. *Migruojantis Vilnius. 1915–1994*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2024, p. 153; Фурман, Е. Д. *Становление партийной системы в постсоветской Литве*. Москва: Институт экономики РАН, 2009.

³⁴ Matulevičius, A. *Mažoji Lietuva XVIII a.: Lietuvių tautinė padėtis*. Vilnius: Mokslas, 1989; Pocyte, S. *Mažlietuvių Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.

³⁵ Safronovas, V. *Tapatybės ideologijų konkurencija Pietryčių Baltijos jūros regiono mieste: XX amžiaus Klaipėdos atvejo tyrimas*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2011.

³⁶ Gudavičius, E. *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 m.* I tomas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999; Bumblauskas, A.; Gudavičius, E. *Būtovės slėpiniai*. T. I–II. Vilnius: Alma littera, 2014–2016; Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005; Bumblauskas, A.; Eidintas, A.; Kulakauskas, A.; Tamošaitis, M. *Lietuvos istorija kiekvienam*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2020; *Lietuvos kryžkelės: istorijos etiudai* / sud. A. Bumblauskas, L. Peluritis. Vilnius: Naujasis Židinyš-Aidai, 2022.

³⁷ Gudavičius, E. *Mindaugas*. Vilnius: Žara, 1999, p. 10, 16, 17, 20, 92–95, 98–106, 111–122, 306–307, 333–339; Gudavičius, E. *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį* / sud. A. Švedas. Vilnius: Aukso žuvys, 2019, p. 69–82. Nors A. Bumblauskas leidžia sau tokį pasažą: „[J. Basanavičius, teigiantis,] kad iki krikšto buvusi „lietuvių tauta“, kurią valdė kunigaikščiai, ir vėliau ji nutautėjo <...> prieštarauja mokslui, nes negalima tapatinti viduramžių etnosu su modernių laikų tauta <...> negali nutautėti tai, kas nėra sutautėjęs“ (Bumblauskas, A.; Eidintas, A.; Kulakauskas, A.; Tamošaitis, M. *Lietuvos istorija kiekvienam*, p. 33). Išeitų, kad iki sąjungos su Lenkija nors Lietuvos valstybė buvo, bet tautos lyg ir nebuvo. O gal tautą sudarė pajungti stačiatikiai, valdomi pagoniškų variagų, o lietuviai pagonys – tik pagalbinė medžiaga (*sic*)?

1579 m. įkurta Vilniaus akademija tarnavo katalikiškos Europos vertybių plėtrai.³⁸ Tačiau Rusija, po padalinimų okupavusi Lietuvą, sustabdė europinės kultūros plėtotę ir savo politika *divide et impera* suardė unijinę pilietinę sąmonę privesdama prie apgailėtinių etnografinių konfliktų.

Po Pirmojo pasaulinio karo išplitę nacionalizmai sutrukdė senajam lietuviui Józefui Piłsudskiui atkurti laisvą buvusios unijinės respublikos Tautų Sąjungą, bet neįkainojamas Piłsudskio nuopelnas, kad 1920 m. jo kariuomenė sumušė bolševikus ir apsaugojo Lietuvą nuo sovietizacijos, taip sudarydama prielaidas jos 20 metų nepriklausomai egzistencijai. Kartu apgailestaujama, kad 1921 m. Lietuva atsisakė Hymanso projektų.³⁹ Nors dėl Antrojo pasaulinio karo Lietuva atsidūrė azijinio teroro priespaudoje, europinės civilizacijos paveldas išsilaikė, būtent jis sudarė pagrindą demokratijai atgimti. O Lietuvai sugrįžus į europinę bendriją Vilnius tapo – kaip ir unijiniais laikais – bendros Vakarų demokratijos plėtos į rytus lyderiu.⁴⁰

Išvados

Galbūt abu aptarti Lietuvos istorijos naratyvai tam tikromis aplinkybėmis gali pasitarnauti esamos Lietuvos išlikimui bei klestėjimui. Vis dėlto kiekvienas iš tų naratyvų turi silpnų vietų. Tautinis-kultūrinis naratyvas paremtas etnografiniu principu, kuris būdingas tik Vidurio ir Rytų Europos regionui, bet ne Vakarų šalims bei Vakarų civilizacijai apskritai. Istorijos raidoje būta momentų, kai skirtingus Vakarų ir Rytų valstybių modelius mėginta derinti.

Žinoma, naratyvas, paremtas politinės tautos modeliu, atrodo artimas vakarietiškam ir gal net „moksliškesnis“. Tačiau bent kiek akylesnis dėmesys jam atskleis daugybę nenuoseklumų bei prieštaravimų. Galima, žinoma, apeliuoti į tą aplinkybę, kad dabartinės Lietuvos užsienio politika, paremta iš esmės politinės tautos naratyvu, yra vainikuota stulbinamų pasiekimų – Lietuva tapo visų svarbiausių Vakarų struktūrų visateise nare, jos balso tarptautinėje arenoje priversti klausytis daugelis – ir nestebina, kad tie pasiekimai galėjo ne vienam susukti galvą.⁴¹ Tačiau istorijos raida keltų abejones – ar visa tai nėra tik dar vienos konjunktūros išdava. Nes Lietuvai paradoksalių konjunktūrų jau teko išgyventi ne vieną. Apie senosios Lietuvos pasiektą didybę lenkų kronikininkas Janas Długosz yra taip parašęs: „Lietuviai – tauta, kuri yra pati tamsiausia tarp tautų... ir tenka stebėtis, koku būdu tapo tokia galinga, ar tai savo pačios dėka, ar dėl kaimynų apatiškumo, kad dabar rusinus valdo.“⁴² Kažkas panašaus vyko ir tarpukariu, kai, atrodytų, labiausiai užguitos aplinkybių šalies ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras savo kalbomis privertė įdėmiai klausytis viso Tautų Sąjungos areopago. Mat ten buvo tikimasi, kad Voldemaras gali prasitarti apie tai, ko Europa nežino.⁴³ Beje, ir dabar neretai galima išgirsti lietuvių politikus giriantis, kaip jie savo paaiškinimais kolegoms Europoje atvėrę akis.

Kad ir kaip būtų, gal vertėtų atsakingiau sutelkti savo pačių galias. Bet tam reikėtų aiškumo – kas gi esame. XVIII a. antrojoje pusėje, iškilus padalinimų grėsmei, Jeanas Jacques'as Rousseau Respublikos

³⁸ Bumblauskas, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*; Bumblauskas, A.; Eidintas, A.; Kulakauskas, A.; Tamošaitis, M. *Lietuvos istorija kiekvienam*. Tenka atkreipti dėmesį į A. Bumblausko teiginį, kad lietuviai tampa tauta tik per lenkų kalbą, o iki tol jie buvę ne tauta (Bumblauskas, A.; Eidintas, A.; Kulakauskas, A.; Tamošaitis, M. *Lietuvos istorija kiekvienam*, p. 33). Panašu, kad tai konstruktyvizmo teorijų, kurios akcentuoja tautinių judėjimų siejimą su XIX–XX a. nacionalizmais, įtaka. Taip pat pažymėtina, kad minimo autoriaus tekstuose baudžiavos išplitimas tarp etninių lietuvių nėra dėmesio centre. Nutylėta ir tai, kad nuo XVI a. tolerancija LDK gyventojams stačiatikiams ima nykti.

³⁹ Hymanso projektų – tiek pirmojo, tiek antrojo – esmė buvo Lietuvos tautinio suvereniteto perdavimas Lenkijai. Žr.: Blažytė-Baužienė, D.; Gimžauskas, E.; Laurinavičius, Č.; Mačiulis, D.; Rudis, G.; Svarauskas, A.; Vaičenonis, J. *Lietuvos istorija. X tomas: Nepriklausomybė 1918–1914 m. I dalis*. Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 324–357.

⁴⁰ Bumblauskas, A.; Eidintas, A.; Kulakauskas, A.; Tamošaitis, M. *Lietuvos istorija kiekvienam*, p. 59–60.

⁴¹ *Lietuvos sėkmės* / sud. A. Eidintas, L. Bielinis, G. Dabašinskas, G. Kašėta, A. Augustinaitis, Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2024, p. 21–24.

⁴² Joannis Długossii seu longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae. T. 3, libri 9, 1 (cituota iš J. Ochmanski. *Senoji Lietuva*, p. 260).

⁴³ Laurinavičius, Č.; Lopata, R.; Sirutavičius, V. Kritinis požiūris į Lietuvos užsienio politiką: kas pasikeitė nuo Augustino Voldemaro laikų? *Politologija*, 2009, Nr. 2, p. 91–122.

atstovams davė tokį patarimą: „Išsiaiškinkite, kas esate, kai aiškiai tai žinosite, išliksite.“⁴⁴ Šio straipsnio autoriui atrodo, kad pagal tautinį-kultūrinį naratyvą gerokai aiškesnis vaizdas, kas atstovauja Lietuvai.

Šaltiniai ir literatūra

Dokumentų rinkiniai

Documents on British Foreign Policy 1919–1939. First series: Vol. III, VIII / Ed. by E. L. Woodward. London: HMS, 1949, 1958.

Georgo Forsterio laišškai iš Vilniaus / sudarė, iš vokiečių kalbos vertė ir paaiškinimus rengė Jonas Kilius. Vilnius: Mokslo, 1988.

Lietuvos sėkmės / sud. Alfonsas Eidintas, Lauras Bielinis, Ginas Dabašinskas, Gediminas Kašėta, Arūnas Augustinaitis. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2024.

Литва-Россия. 1917–1920 гг.: сборник документов / составители – совместная литовско-российская комиссия историков. Вильнюс: Институт истории Литвы, 2020.

Literatūra

a. Sm. [Smetona, Antanas]. Dėl p. Römerio demokratizmo. *Viltis*, 1911 05 18–31. Nr. 56.

Dr. Jon's Bassenowicz [Basanavičius, Jonas]. Rubežej ir skaitlus Lietuvių tautos. *Naujasis keleiwis* [leidėjas Adomas Einaras], 1880, Nr. 17, p. 103.

Bendikaitė, Eglė; Kasparavičius, Algimantas; Kaubrys, Saulius; Laukaitytė, Regina; Laurinavičius, Česlovas; Mačiulis, Dangiras; Sirutavičius, Vladas; Stravinskienė Vitalija; Tauber, Joachim; Vaskela, Gediminas. *Lietuvos istorija. T. 10, 2 d., Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

Blažytė-Baužienė, Danutė; Gimžauskas, Edmundas; Laurinavičius, Česlovas; Mačiulis, Dangiras; Rudis, Gediminas; Svarauskas, Artūras; Vaičenonis, Jonas. *Lietuvos istorija. X tomas: Nepriklausomybė 1918–1914 m. I dalis* / ats. redaktorius Česlovas Laurinavičius. Vilnius: Baltos lankos, 2013.

Barnard, Frederick M. Culture and Political Development: Herder's Suggestive Insights. *The American Political Science Review*, Vol. 63, No. 2 (Jun., 1969), p. 379–397.

Bumblauskas, Alfredas; Gudavičius, Edvardas. *Būtovės slėpiniai*. T. I–II. Vilnius: Alma littera, 2014–2016.

Bumblauskas, Alfredas; Eidintas, Alfonsas; Kulakauskas, Antanas; Tamošaitis, Mindaugas. *Lietuvos istorija kiekvienam*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2020.

Bumblauskas, Alfredas. *Lietuvos kryžkelės: istorijos etiudai* / sudarė Alfredas Bumblauskas, Laurynas Peluritis. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2022.

Bumblauskas, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005.

Cobden, Richard. *Political Writings. Poland, Russia and England. Vol. 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Dubonis, Artūras; Baronas, Darius; Petrauskas, Rimvydas. *Lietuvos istorija, T. III: XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.

Dundulis, Bronius. *Lietuvos kovos dėl Baltijos jūros*. Vilnius: Mokslo, 1985.

Genzelis, Bronius. *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje: būti ar nebūti Lietuvai?* Vilnius: Margi raštai, 2005.

Gudavičius, Edvardas. *Istorijos inžinierius: Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį* / sud. Auriimas Švedas. Vilnius: Aukso žuvys, 2019.

Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 m.* I tomas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999.

Gudavičius, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius: Žara, 1999.

Hayes, Carlton J. H. Contribution of Herder to the Doctrine of Nationalism. *The Amerikan Historical Review*, 1927, July, Vol. XXXII, Number 4, p. 719–736.

⁴⁴ Rousseau, J.-J. *Considerations on the Government of Poland and on its Proposed Reformation*, p. 5.

- Halecki, Oskar. Litwa, Ruś i Żmudź, jako części składowe wielkiego Księstwa Litewskiego. *Rozprawy historyczne Akademii Umiejętności: Wydział Historyczno-Filozoficzny*, Serya II, t. 34. 1916, Kraków, p. 214–254.
- Jučas, Mečislovas; Lukšaitė, Ingė; Merkys, Vytautas. *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988.
- Kiaupa, Zigmas; Kiaupienė, Jūratė; Kuncevičius, Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.
- Kiaupa, Zigmas. *Lietuvos istorija. T. 7, d. 1, Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- Kiaupienė, Jūratė; Lukšaitė, Ingė. *Lietuvos istorija. T. 5, Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji kunigaikštystė 1529–1588 metais*. Vilnius: Baltos lankos, 2013.
- Klimas, Petras. *Lietuva, jos gyventojai ir sienos*. Vilnius: P. Klimas, 1917.
- Laurinavičius, Česlovas. Dėl lietuvių ir lenkų susitarimo galimybių 1919 m. balandžio–birželio mėnesiais. *Lituanistica*, 1993, Nr. 3.
- Laurinavičius, Česlovas. *Lietuvos su Klaipėda ir Vilniumi genezė: anglų ir rusų „Didžiojo žaidimo“ Baltijos aspektas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2020.
- Laurinavičius, Česlovas; Lopata, Raimundas; Sirutavičius, Vladas. Kritinis požiūris į Lietuvos užsienio politiką: kas pasikeitė nuo Augustino Voldemaro laikų? *Politologija*, 2009, Nr. 2, p. 91–122.
- Lietuvių karas su kryžiuočiais* / red. Juozas Jurginis. Vilnius: Mintis, 1964.
- Lietuvos istorija* / red. Adolfas Šapoka. Kaunas: Švietimo ministerija, 1936 [perleista – Vilnius: Mokslas, 1989].
- Maciūnas, Vincas. *Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje: susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautosaka*. Vilnius: Petro ofsetas, 1997.
- Matulevičius, Algirdas. *Mažoji Lietuva XVIII a.: Lietuvių tautinė padėtis*. Vilnius: Mokslas, 1989.
- Mickiewicz, Adam. *Dziadów część III. 1, Podobizny autografów* / opracowanie edytorskie Zofia Stefanowska; współpraca Maria Prussak. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1998.
- Miknys, Rimantas; Staliūnas, Darius. Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas. In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietas* / sud. Alfredas Bumblauskas, Grigorijus Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 173–184.
- Ochmanski, Jerzy. Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennej do XVI wieku. *Seria Historia*, nr. 96. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1981.
- Ochmanskis, Jerzy. *Senoji Lietuva*. Vilnius: Mintis, 1996.
- Otrębski, Jan. Sławizacja litewskich nazw wodnych i miejscowych. *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 2: Językoznawstwo*. Warszawa, 1963, p. 267–286.
- Pocytė, Silvija. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Considerations on the Government of Poland and on its Proposed Reformation*. Priega per internetą: https://www.files.ethz.ch/isn/125482/5016_Rousseau_Considerations_on_the_Government_of_Poland.pdf.
- Safronovas, Vasilijus. *Tapatybės ideologijų konkurencija Pietryčių Baltijos jūros regiono mieste: XX amžiaus Klaipėdos atvejo tyrimas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011.
- Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija, VI tomas: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.
- Stakauskas, Juozas. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*. Vilnius: Aidai, 2004.
- Staliūnas, Darius. „Senalietuviai“ ir „jaunalietuviai“ kaip analitinės kategorijos, apibūdinančios lenkų ir lietuvių konfliktą. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2016, 2015 / 2, p. 109–119.
- Stravinskienė, Vitalija. *Migruojantis Vilnius: 1915–1994*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2024.
- Szernas [Adomaitis-Šernas, Jonas]. Audiatur et altera pars. *Varpas*, 1889, Nr. 1, p. 4–5.
- Taylor, Alan John Persival. *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany Since 1815*. Methuen-London: University Paperbacks, 1961.

- Tooke, William. *View of the Russian Empire During the Reign of Catherina the Second, and to the Close to the Present Century*. London, 1799, t. 2, p. 275–276. Taip pat prieiga per internetą: <https://archive.org/stream/viewofrussianemp02tookuoft#page/n111/mode/2up>.
- Turska, Halina. O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982, p. 19–121.
- Vermeulen, Han. The German invention of Volkerkunde. *Ethnological Discourse in Europe and Asia, 1740–1798*. In: *The German Invention of Race* / Ed. S. Eigen, M. Larrimore. Albany, NY: State University of New York Press, 2006, p. 123–145.
- Werbelis, K. [Klimas, Petras]. *Russische-Litauen*. Stuttgart: P. Schrader, 1916.
- Wolff, Lary. *Inventing Eastern Europe: the Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford UP, 1994.
- Жукова, Е. П. Гердер и славянство. *Культурная жизнь юга России*, 2007, № 6. Prieiga per internetą: <https://cyberleninka.ru/article/n/gerder-i-slavyanstvo/viewerxxxxs>.
- Гаучас, Петрас; Видугирис, Алоизас. Этнолингвистическая ситуация Литовско-Белорусского пограничья с конца 18 по начало 20 в. *География*, 1983, No. 19, p. 26–73.
- Фурман, Екатерина Д. *Становление партийной системы в постсоветской Литве*. Москва: Институт экономики РАН, Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2009.